

Received: 13.02.2020
Accepted: 5.03.2020
Published: 30.06.2020

Roczniki Administracji i Prawa
Annals of The Administration and Law
2020, XX, z. 2: s. 105-119
ISSN: 1644-9126
DOI: 10.5604/01.3001.0014.1691
<https://rocznikiadministracjiiprawa.publisherspanel.com>

Wiktor Hołubko*
Nr ORCID: 0000-0001-9040-4516

DECENTRALIZACJA A PROBLEM FEDERALIZACJI UKRAINY W KONTEKŚCIE POTENCJALNYCH ZAGROŻEŃ TERYTORIALNYCH

DECENTRALIZATION AND THE PROBLEM OF THE FEDERALIZATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE THREAT AND TERRITORIAL INTERALITY

Streszczenie: Reforma terytorialno-administracyjna, która rozpoczęła się na Ukrainie, ma na celu modernizację zarządu państwem, wdrażanie standardów europejskich. Przede wszystkim chodzi o demokratyzację administracji publicznej na zasadach szerokiego samorządu terytorialnego i decentralizacji władzy oraz zaprowadzenie nowego podziału terytorialno-administracyjnego. Często dyskutowane są przez opinię publiczną także optymalne metody osiągnięcia tych celów, wśród których najczęściej pojawiają się decentralizacja i federalizacja, błędnie ze sobą utożsamiane. W ten sposób podsycane przez różne wewnętrzne środowiska polityczne jak i czynniki zewnętrzne powstają ruchy odśrodkowe, które pod hasłem demokratyzacji w postaci federalizacji przybierają formy separatyzmu, a w związku z tym – dezintegracji terytorialnej Ukrainy i konfliktów wewnętrznych. Perspektywa federalizacji Ukrainy niesie zagrożenie jej integralności terytorialnej. Pod względem zróżnicowań pomiędzy regionami państwa w sensie gospodarczym, kulturalnym i mentalnym przejście od unitaryzmu do federalizacji jeszcze bardziej pogłębi te różnice i podziały. Optymalnym rozwiązaniem tej sytuacji i alternatywą dla federalizacji wydaje się być decentralizacja władzy publicznej.

Słowa kluczowe: Ukraina, federalizacja, decentralizacja, reforma administracyjno-terytorialna

Summary: The administrative-territorial reform that began in Ukraine aims at modernizing state governance and introducing European standards. First of all, it is about democratiza-

* prof. dr hab.; Wyższa Szkoła Humanitas, Instytut Nauk Prawnych. Źródła finansowania publikacji: Wyższa Szkoła Humanitas; e-mail: vholubko@yahoo.com

tion of public administration on the basis of broad territorial self-government and decentralization of power, as well as introduction of a new territorial-administrative division. Public opinion often discusses the best practices for achieving these goals, most often addressing decentralization and federalization, mistakenly identifying them as equal. As a consequence, axifugal movements, inspired by internal and external political factors, emerge in Ukraine under the slogan of democratization under the guise of federalization thus creating internal conflicts as well as a threat to its territorial integrity. The prospect of federalization of Ukraine represents a jeopardy to its unity. With economic, cultural, and mental regional differences, the transition from unitarity to federalization will bring further deepening of contrasts. Therefore, the decentralization of public power in the state may be the optimal solution to the problem and an alternative to federalization.

Keywords: Ukraine, federalization, decentralization, administrative-territorial reform

WPROWADZENIE

Wydarzenia z ostatnich lat świadczą o tym, że problem przemian formy administracyjno-terytorialnego ustroju dla wielu państw pozostaje nadal aktualny, szczególnie dla tych, które obejmują tereny z wyraźnie zróżnicowanymi tradycjami historycznymi, kulturalnymi, a szczególnie etnicznymi. Dość często pod pretekstem przestrzegania praw ludności owych regionów podnosi się hasło przeprowadzenia decentralizacji państwa lub jego federalizacji jako środków gwarantujących zachowanie ich identyczności. Przy tym opinia publiczna nie zawsze dostrzega różnicę pomiędzy tymi dwoma pojęciami. Celowo pomijamy tu całkiem inne zagadnienie, gdy chodzi o ruch narodowo-wyzwoleńczy, dążący do państwa suwerennego. Przez to często decentralizację utożsamia się z federalizacją. Takie utożsamienie można by było odnieść do dyskusji teoretycznych, gdyby w praktyce nie pociągało za sobą fundamentalnych przemian ustrojowych państw przede wszystkim ukształtowanych jako państwa unitarne. W ten sposób podsycane różnymi wewnętrznymi czynnikami politycznymi i czynnikami zewnętrznymi powstają ruchy odśrodkowe, które pod hasłem demokratyzacji w postaci federalizacji przybierają formy separatyzmu i w związku z tym – dezintegracji terytorialnej państwa i często ostrych konfliktów wewnętrznych. Przykładami mogą być Gruzja, Azerbejdżan, Mołdawia, Irak, a nawet wydawało by się, chociaż w znacznie mniejszym stopniu, tak stabilne państwa europejskie jak Hiszpania, Belgia, Wielka Brytania¹. W ukraińskiej opinii publicznej, zwłaszcza przed 2014 rokiem, popularność uzyskały trendy promujące idee federalizacji państwa ukraińskiego. Jest to wynikiem zapowiedzianych jeszcze w latach 90. ubiegłego stulecia reform administracji publicznej, które miały na celu

¹ Secession as an international phenomenon. From American's Civil War to Contemporary Separatists Movements. Edited by Don H. Doyle. The University of Georgia Press. Athens and London, 2010, p.237-318; Separatists kiedvizheniya v Evrope. Dose, <https://tass.ru/info/4631152> [dostęp: 19.02.2020].

unowocześnienie struktury państwowej, a przede wszystkim przeprowadzenie jej demokratyzacji i w ten sposób rozliczenie się z totalitarną spuścizną radziecką. Do praktycznej realizacji tych reform doszło dopiero po 2014 roku, kiedy Ukraina doznała potężnego wstrząsu politycznego w czasie „rewolucji godności” od listopada 2013 do lutego 2014 roku. Jej wynikiem stało się obalenie prorosyjskiego autokratycznego reżimu prezydenta Wiktora Janukowycza i niebawem wymierzonej przeciwko niej agresji wojskowej ze strony Federacji Rosyjskiej². Właśnie w tym najbardziej politycznie napiętym i niebezpiecznym dla istnienia państwa momencie grożącym secesją wschodnich i południowych jego regionów propaganda rosyjska elementem wojny hybrydowej uczyniła hasło przekształcenia Ukrainy w państwo federacyjne. Pozornie miało to zdaniem zwolenników owej koncepcji „optymizować i zdemokratyzować” jej ustrój państwowy. Federalizacja miałaby rozstrzygnąć szereg problemów nagromadzonych w ciągu kilkunastu poprzednich lat. Oprócz tego ustanowienie demokracji i zabezpieczenie efektywnego funkcjonowania organów władz publicznych poprzez obdzielenie szerokimi pełnomocnictwami samorządu według zwolenników tej koncepcji można było osiągnąć wyłącznie przez federalizację³. W tej sytuacji przed parlamentem, prezydentem oraz rządem powstał problem podjęcia niezwłocznych działań w kierunku przeprowadzenia gruntownych reform związanych z modernizacją zarządzania państwem. W pierwszej kolejności chodziło o usunięcie niebezpieczeństwa dezintegracji terytorialnej państwa i złagodzenie napięcia wewnętrznego zwłaszcza w warunkach tak zwanej wojny hybrydowej wszczętej przez Federację Rosyjską przeciwko Ukrainie.

FEDERALIZACJA UKRAINY – ARGUMENTY ZA I PRZECIW

Z powyższego wynika, że wybór koncepcji przebudowy ustroju dla Ukrainy jest szalenie ważny, chodzi bowiem nie tylko o jej stabilność wewnętrzną, ale i samo jej istnienie jako suwerennego podmiotu na arenie międzynarodowej. Pod tym względem poruszony problem wydaje się ważny tak pod względem teoretycznym, jak i praktycznym. W związku z powyższym warto rozważyć argumenty „za” i „przeciw” federalizacji Ukrainy. Chodzi o udzielenie odpowiedzi na następujące pytania: na ile ustrój federalny dostosowany jest do obecnych realiów ukraińskich i jakie może mieć konsekwencje w razie jego realizacji oraz czy istnieje dla niego alternatywa. W myśl

² Zob. V. Holovko, O. Palii, O. Cherevko, S. Yanishevskiy, *Revoliutsiia Hidnosti 2013–2014 rr. ta ahresiiia Rosii proty Ukrainy*, Kyiv 2015; P. Hai-Nyzhnyk, *Rosiia proty Ukrainy (1990-2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynannia ta sproby znyshchennia*, Kyiv 2017; T.D. Grant, *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility and International Law*, Palgrave Macmillan 2015; K. Mashovets, Y. Karin, D. Tymchuk, V. Husarov, *Vtorhnennia v Ukrainu: khronika rosiiskoi ahresii*, Brait Buks 2016; *Countering Russia's Aggression in Ukraine*, <https://dos-cso.maps.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=8dad6c865bed491ead3190c7ffb2fafa> [dostęp: 11.02.2020].

³ O.V. Novikov, V.V. Alhash, *Federalizatsiia Ukrainy: arhumenty ta kontrarhumenty*, „*Molodyi vchenyi*” 2018, nr 4(56), s. 730.

art. 2 Konstytucji Ukrainy „Ukraina jest państwem unitarnym”⁴ w składzie 24 obwodów, dwóch miast republikańskiego podporządkowania – Kijowa i Sewastopola oraz Krymskiej Republiki Autonomicznej (w 2014 roku anektowanej przez Federację Rosyjską). W ostatnich latach w społeczeństwie, a zwłaszcza w środowiskach politycznych zaktywizowały się dyskusje wokół problemu jej federalizacji, pod pretekstem że stanie się ona bodźcem do osiągnięcia prawdziwej demokracji, która by zagwarantowała równość praw obywatelom różnych narodowości, a także doprowadziłaby do ustanowienia szerokiego samorządu terytorialnego i zrównoważenia interesów regionalnych. Zwolennicy koncepcji federalistycznej powołują się na różne argumenty – historyczne, narodowo-etniczne, ekonomiczne. Należy tu podkreślić, że samo pojęcie federalizacji (od łac. *foederatio*) oznacza proces połączenia niepodległych podmiotów (ziem, stanów, regionów itp.) w federację i utworzenie nadrzędnych organów zarządu. W przypadku Ukrainy faktycznie chodzi o coś całkiem odwrotnego – przekształcenie państwa unitarnego w federacyjne drogą zmiany konstytucji i przeprowadzenia ewentualnych reform ustawodawczych. Prawo inicjatywy ustawodawczej w tej sprawie przysługuje prezydentowi Ukrainy lub nie mniej niż 2/3 składu konstytucyjnego parlamentu – Rady Najwyższej. W literaturze przedmiotu można znaleźć różne argumenty na rzecz przejścia od unitaryzmu do ustroju federalnego. Argument gospodarczy przejścia do federalizacji nie jest przekonujący, bowiem tylko kilka obwodów Ukrainy według danych statystycznych przekazuje do budżetu państwowego więcej pieniędzy, niż dostaje od niego. Są to obwody kijowski, dniepropietrowski, połtawski, czerkaski, zaporoski⁵. Z tego wynika, że federacja nie okaże się od razu zdolna do funkcjonowania, co spowoduje dezintegrację terytorialną państwa.

Federalizacja w przypadku jej wprowadzenia na Ukrainie pociągnie za sobą gruntowną przebudowę systemu prawnego, co prawdopodobnie spowoduje poważne naruszenie bilansu w wyższych organach władzy państwowej. Przede wszystkim dla głowy państwa zaprowadzenie ustroju federalnego istotnie ograniczy jego pełnomocnictwa, czyli możliwość realnego wpływu na bieżącą sytuację w państwie, jak i w całości na procesy społeczno-polityczne i ekonomiczne. Wraz z zaprowadzeniem parlamentarno-prezydenckiej formy ustroju państwa federalizacja faktycznie zniweluje urząd prezydencki, nadając mu charakter reprezentacyjny. Dla młodego i jeszcze nieutralnego wewnątrz państwa ukraińskiego, znajdującego się oprócz tego w konflikcie zbrojnym, stanowiłoby to poważne niebezpieczeństwo. W realiach ukraińskich tak głowa państwa, jak i jego otoczenie nie są zainteresowane przekształceniem Ukrainy w republikę federalną. Obecna koniunktura polityczna, zwłaszcza po 2014 roku, jest niekorzystna dla realizowania idei federalizacji Ukrainy, bowiem stała się ona na-

⁴ Konstytutsiia Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [dostęp: 19.02.2020].

⁵ Finansuvannia rehioniv Ukrainy u 2018 rotsi, <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/19/infografika/finansy/derzhbyudzhzet-2018-finansuvannya-rehioniv-ukrayiny> [dostęp: 19.02.2020].

rzędziem w rękach rosyjskiej strony w rozwiązany konflikcie przeciwko Ukrainie, a zwłaszcza dla wewnętrznej jej destabilizacji. Przez to apele do jej wdrażania nie są popularne w większości regionów państwa jak również w parlamencie.

Rozważając zagadnienie federalizacji Ukrainy, nie sposób pominąć wątku historycznego. Państwa z federalną formą ustroju zaczęły powstawać wraz z pojawieniem się w XVII i XVIII stuleciu republik. Najdawniejszą z nich, istniejącą do dziś, jest Szwajcaria, która powstała w średniowieczu z odrębnych państw-kantonów i przeszła drogę od związku konfederacyjnego do współczesnego federalnego państwa. Obecnie na blisko 200 uznanych państw istnieje tylko nieco ponad 20 państw federalnych. Powstały one na różnych zasadach, posiadają różny ustrój i różny stopień rozwoju. W drugiej połowie XIX wieku niemieccy autorzy zaproponowali nowe podejście, zgodnie z którym suwerennością obdarzono wyjątkowo federalne państwo, a nie jego podmioty. W ten sposób uzasadniało się istnienie Rzeszy Niemieckiej jako jednolitego państwa. Tłumacząc odpowiednie prawne zagadnienia, wybitny niemiecki prawnik Georg Jellinek (1851–1911) sformułował koncepcję, według której podmioty cesarstwa wyznaczył jako państwa niesuwerenne⁶.

*Idee przynależności suwerenności wyłącznie do federalnego państwa z czasem uzupełnili amerykańscy autorzy, którzy zaprzeczali nie tylko suwerenności stanów, ale także ich państwowemu charakterowi. Stany określano jako państwowe twory, które z powodu braku suwerenności są zasadniczo odmiennymi od państwa. Takie podejście jest jedną z zasad współczesnej teorii federalizmu, chociaż zgodnie z tradycją w wielu federacjach jej podmioty mianują się państwami (ang. *state*, niem. *Staat*). W ubiegłym stuleciu dużą popularność zyskała koncepcja spółdzielczego federalizmu, która opierała się na idei współpracy (partnerstwa) między federacją i jej podmiotami, jak i między tymi ostatnimi. Nierzadko partnerami tej współpracy są administracyjno-terenowe jednostki, w granicach których zorganizowano obieralne miejscowe kierownictwo lub samorząd. Idea spółdzielczego federalizmu znalazła odzwierciedlenie w ustawach niektórych federalnych państw. Na przykład Konstytucja Republiki Południowoafrykańskiej określa zasady stosunków między organami, które zarządzają na różnych poziomach: ogólnopaństwowym, prowincjonalnym i lokalnym. Według art. 41 tej konstytucji mają one „konstytucyjny obowiązek współpracować ze sobą we wzajemnym zaufaniu i w dobrej wierze, utrzymywać przyjazne stosunki, udzielać sobie pomocy i wsparcia, a w szczególności informować się i konsultować w sprawach leżących we wspólnym zakresie”.*

Jednocześnie przewidziano możliwość zaprowadzania mechanizmów rozwiązania konfliktów, które mogą powstawać w trakcie pełnienia władczych uprawnień na różnych szczeblach. Nawigując do analogii ukraińskich i światowych, warto podkre-

⁶ A.A. Zhylyn, *Teoryia soiuznoho hosudarstva: Razbor hlavneishykh napravleniy vuchenyy o soiuznom hosudarstve y opytpostroyeniya ehoyurydycheskoi konstruktsyy*, Kyev 1912; V.N. Durdenevskiy, *Subiektywnoje pravo ijeho osnovnoe razdelenye*, „Pravovedenye” 1994, nr 3, s. 78-95.

ślić, że żadne ze współczesnych państw nie zmieniało dobrowolnie ustroju z unitarnego na federalny. Takie przemiany miały jednak miejsce. Na przykład w ciągu XX wieku Czechosłowacja była państwem unitarnym (1918–1968), zaś w latach 1969–1992 federalnym, a od stycznia 1993 roku Czechosłowacka Federacja w ogóle przestała istnieć. Na jej terytorium utworzyły się dwa unitarne państwa – Republika Czeska i Republika Słowacka. W 1946 roku powstała Federacja Jugosłowiańska, w skład której wchodziło sześć republik i dwa autonomiczne kraje. Wydarzenia końca lat 80. i początku 90. XX stulecia doprowadziły do rozpadu federacji w tym jej kształcie, który wyznaczała konstytucja z 1974 roku. Powstała natomiast nowa federacja – Związkowa Republika Jugosławia, podmiotami której zostały tylko dwie republiki – Serbia i Czarnogóra. Reszta byłych podmiotów Federacji Jugosłowiańskiej to samodzielne państwa. W 2006 roku również Czarnogóra zdobyła pełną suwerenność.

Konstytucje federalnych państw nie nadają podmiotom federacji prawa secesji. Wszak, jak świadczy historia, czasami nie są w stanie temu zapobiec. Zarówno konstytucja Jugosławii z 1974 roku, jak i ustawa konstytucyjna o Czechosłowackiej Federacji z 1968 roku nie nadawały im podmiotom prawa do secesji. Jednak Chorwacja i Słowenia, przeprowadzwszy referendum, zerwały związek z Federacją Jugosłowiańską. Czechosłowacka Federacja została rozwiązana na mocy przyjętych przez Zgromadzenie Federalne szeregu konstytucyjnych ustaw. Historii są znane i inne wypadki wyodrębniania się państw z federacji. Na przykład rozpad ZSRR i utworzenie suwerennych niezależnych państw, secesja Bangladeszu od Federacji Pakistanu, a Singapuru od Federacji Malezji.

Nierzadko próby secesji od federacji są tłumione przez federalne siły zbrojne. Służyć temu może przykład rosyjsko-czeczeńskich wojen, kiedy Czeccy próbowali utworzyć niezależną Czeceńską Republikę Iczkerię. Warto zauważyć, że żadne ze współczesnych demokratycznych państw dobrowolnie nie przechodziło od unitaryzmu do federalizmu. Federacje dziś istniejące w zdecydowanej większości powstały historycznie w drodze połączenia politycznie niepodległych państw bądź tworów państwowych, jak na przykład USA, lub korzystały z uprzednich doświadczeń podobnych międzypaństwowych związków, jak to było w przypadku RFN. Wyjątkiem jest Belgia, która pod presją skomplikowanych warunków, wynikających przede wszystkim z długotrwałego napięcia międzyetnicznego, była zmuszona bardzo wolno i ostrożnie przejść od unitaryzmu do ustroju federalnego. Nie bacząc na to, społeczeństwo belgijskie wciąż doświadcza napięć na tle zróżnicowań terytorialno-etnicznych⁷. Jak wynika z doświadczeń historycznych, państwa federalne two-

⁷ V. Kolisnyk, *Perspektyvy udoskonalennia derzhavno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: vidnovlennia unitaryzmu, chy perekhid do federalizmu*, „Biuletyn „Prava liudyny” 2014, nr10; S.V. Biryukov, *Belgijskij federalizm kak model krizisa evropejskogo federalizma*, „Vestnik Moskovskogo universiteta” 2009, nr 4, s. 21-37; A.P. Kruk, N.I. Romaniuk, *Separatyzm yak zahroza natsionalnii bezpetsi Belhii*, [w:] *Aktualni problemy krainoznavchoi nauky: materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konferentsii* (m. Lutsk, 9-10 zhovtnia 2014 r.), Lutsk 2014, s. 87-89; *Ruch separatystyczny w Belgii: lew contra kogut*, <http://www.psz.pl/116-bezpieczenstwo/ruch-separatystyczny-w-belgii-lew-kontra-kogut> [dostęp: 12.02.2020]

rzą się w drodze ewolucji, co zapewnia im trwałość i stabilność, natomiast zmiana ustroju unitarnego na federalny często przebiega na tle konfliktów. Pod tym względem zastosowanie takiego modelu dla Ukrainy jest niebezpieczne.

Historycznie tak się złożyło, że idee federalizmu na Ukrainie są dość dobrze zakorzenione. To ostatnie daje podstawę ich zwolennikom, wbrew zupełnie odmiennej sytuacji od tej, w której znajdowała się Ukraina w XIX wieku, nawiązywać do ich teoretycznych konstrukcji. Chodzi tu o stowarzyszenie Bractwo Cyryla i Metodego, a zwłaszcza wybitnych działaczy naukowych i politycznych Mychajła Drahomanowa (1841–1895) i Mychajła Hruszewskiego (1866–1934), uznawanych za teoretyków federalizmu ukraińskiego. Rozpatrując różne historyczne typy ustroju państwowego, M. Drahomanow podchodził do ich analizy z humanistycznej retrospektywy i skłaniał się ku myśli, że ustrój państwowy tego czy innego kraju był tym trwalszy, im mniej opierał się na zewnętrznym przymusie i presji władzy wobec społeczeństwa, mieszkańców pewnego kraju. Akcentował za to, że nowe państwa dla osiągnięcia stabilności i potęgi muszą najpierw przekształcić się na wolny związek, stanowić dobrowolne zrzeszenie obywateli, świadomych swoich praw i obowiązków, zainteresowanych postępowym rozwojem konkretnego państwa. Przymusowe współzycie ludów w unitarnych imperiach było sprzeczne z jego poglądami o sprawiedliwym, organicznym państwowym ustroju. Koncepcję federalistyczną sformułował w pracy „Wolna Współka”, w której określił własną wizję przekształcenia imperium rosyjskiego. Podstawowe znaczenie dla niego miały prawa człowieka i obywatela oraz szeroko rozwinięty samorząd terytorialny. Koncepcja federalistyczna M. Drahomanowa uwzględniała ówczesne realia polityczne. Ukraińcy, jego zdaniem, przebywając pod rządami Rosji i Austro-Węgier, mogli zrealizować aspiracje narodowe tylko poprzez federalizację tych państw w postaci „wolnych związków”. Tak więc Ukraina faktycznie „rozpływała się” w tej federacji bez perspektywy przekształcenia się w spójny organizm państwowy.

M. Hruszewski, będąc również zwolennikiem federalizmu, przy czym w odróżnieniu od swego poprzednika traktował go inaczej, w czasie gdy stanął na czele Ukraińskiej Republiki Ludowej w latach 1917–1918, faktycznie odszedł od tej koncepcji. W latach 1905–1910 udowodniał, że imperium rosyjskie ma być przebudowane na zasadach demokracji i federalizmu, a Ukraina powinna wchodzić do niego na prawach autonomii narodowościowo-terytorialnej. Tak więc federacja w jego ujęciu miała być zrzeszeniem reprezentującym związek państw (a nie „spółek” (gmin) według M. Drahomanowa), połączonych na dobrowolnych zasadach więziami geograficznymi, gospodarczymi i kulturalnymi, ale w żadnym przypadku utworzona przymusem. To znaczy, że Ukraina w jego wizji miała być jednostką autonomiczną z własnymi organami władzy, uprawnionymi do stanowienia praw w określonych granicach: „Ona ma sprawować u siebie w domu różne swoje sprawy – gospodarcze, kulturalne, polityczne, utrzymywać własne wojsko, rozporządzać własnymi drogami, swymi dochodami, gruntami i wszelkimi bogactwami naturalnymi, posiadać

własne ustawodawstwo, administrację i sądownictwo”⁸. Z powyższego wynika, że M. Hruszewski traktował federację jako środek państwowotwórczy dla Ukrainy, ponieważ niepodległe państwo ukraińskie w tym czasie nie istniało. Chodziło mu właśnie o federalizację imperium rosyjskiego, w składzie którego Ukraina miałaby szerokie uprawnienia jako jej równoprawny podmiot. Wszak tuż po proklamowaniu w styczniu 1918 roku jej niepodległości w koncepcji głowy państwa M. Hruszewskiego wyraźnie uwidacznia się myśl, że jej ustroj powinien być budowany na zasadach szerokiej decentralizacji poszczególnych ziem. Formalnie znalazło to odzwierciedlenie w art. 26 Konstytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej z dnia 29 kwietnia 1918 roku⁹. O wiele poważniejszymi argumentami przemawiającymi za federalizacją Ukrainy obecnie są nawet nie apele do wybitnych autorytetów ukraińskich z przeszłości i nawet nie odwoływanie się do praktyk innych państw, lecz uznanie rzeczywistych realnych różnicowań regionalnych, identyfikacyjnych podziałów, powstałych na gruncie odmiennych warunków historycznych, kulturalnych oraz politycznych doświadczeń regionów państwa¹⁰. Zwykle skupia się uwagę na odrębnościach i specyfice historycznej regionów południowo-wschodnich. To znaczy podejmuje się próbę z pomocą spekulacji politycznych sztucznie odseparować z jednej strony ukraiñojęzyczną (a nawet w dużej mierze dwujęzyczną), zaś z innej strony przeważnie rosyjskojęzyczną część Ukrainy. Jednak jeżeli by się odwołać do historycznych faktów, to okaże się, że w regionach Ukrainy długi czas istniała napięta społeczno-polityczna atmosfera, kiedy posługiwanie się językiem ukraińskim było nie prestiżowe, *passee*, a nawet niebezpieczne. Czyli w przeszłości Ukraińcom władze carskie, a później radzieckie stworzyły warunki, które przeszkadzały im w wolnej komunikacji językiem ojczystym, pogłębiając w ten sposób regionalizmy terytorialne. Obecnie ich ideowi naśladowcy starają się rozdzielić Ukrainę, posługując się etnicznym czynnikiem, który proponują wziąć za podstawę jej federalizacji.

⁸ M. Hrushevskiyi, *Yakoi my khochemo avtonomii y federatsii*, [w:] M. Hrushevskiyi, *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut*, Kyiv 1991, s. 126.

⁹ Konstytutsiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliki (Statut pro derzhavnyi ustrii, prava i vilnosti UNR, [w:] *Konstytutsiini akty Ukrainy 1917-1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy*, Kyiv 1992, s. 74.

¹⁰ Po rozbiorach Rzeczypospolitej w końcu XVIII wieku ziemie ukraińskie zostały podzielone pomiędzy cesarstwa: rosyjskie i austriackie. W 1772 roku do cesarstwa austriackiego przyłączono Galicję, po wojnie 1774 roku z Turcją Rosja anektowała Krym i obszar północnego wybrzeża czarnomorskiego, a po drugim rozbiorze Polski – Ukrainę Prawobrzeżną. Na ziemiach ukraińskich, które w XIX wieku stanowiły północno-zachodnią część Cesarstwa Rosyjskiego, wyodrębniło się cztery duże regiony: Ukrainę Lewobrzeżną, Ziemię Słobożańską, Ukrainę Prawobrzeżną, Ukrainę Południową (Stepowa Ukraina). Austriacko-rosyjska granica stała się nie tylko pojęciem geograficznym i politycznym, lecz – co o wiele ważniejsze – utrwaliła regionalizmy w świadomości narodowej Ukraińców. Różnica w doświadczeniach historycznych ludności ziem zachodnioukraińskich i ludności ziem centralno-wschodnich nadal odgrywa ważną rolę. Regionalizm był i pozostaje nadal jednym z ważniejszych zjawisk w historii najnowszej Ukrainy. Zob. *Istoriia Ukrainy*, red. Yu. Zaitsev, Lviv 1996, s. 166-170, 187-188; M.Iu. Riabchuk, *Strasti za federalizatsiieiu*, „Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnosotsialnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa” 2014, nr 2, s. 217-230.

Federalizacja Ukrainy jako forma ustroju terytorialnego, uwzględniająca specyfikę regionalną, odmienności historyczne i kulturalne, została całkiem zdyskredytowana w latach 2014–2015. Od tego czasu federalizm stał się synonimem separatyzmu i dezintegracji terytorialnej Ukrainy. Przejawy separatyzmu, które wybuchły na Ukrainie tuż po „rewolucji godności” w 2014 roku i swym następstwem objęły anektowanie przez Federację Rosyjską Krymu, zbrojny konflikt na wschodzie Ukrainy, jak również przy aktywnym wsparciu strony rosyjskiej tworzenia nieuznanych quasi-państw Donieckiej Republiki Ludowej (DRL) oraz Ługańskiej Republiki Ludowej (ŁRL) obecnie oddziałują w sposób istotny na etnopolityczny rozwój państwa ukraińskiego¹¹. Separatyzm przeważnie jest skierowany na odzyskanie niepodległości części terytorium suwerennego państwa, rzadziej na przyłączenie jej do składu innego państwa. W terminologii naukowej to zjawisko nazywa się irredentyzmem. W sensie ideowym DRL i ŁRL stoją bliżej irredentyzmu, ponieważ pragną przyłączenia obwodów Donieckiego i Ługańskiego do Federacji Rosyjskiej.

Nawiązując do dyskusji wokół federalizmu, należy zwrócić uwagę na to, że w niektórych państwach termin ten jest wykorzystany manipulatywnie, nominalnie dla oznaczenia procesów niemających nic wspólnego z federalnym ustrojem. Ukraina należy do tych państw, w których separatyzm jest kamuflowany jako federalizm, co stanowi poważne niebezpieczeństwo dla jej państwowości. Przykładem mogą być propozycje Federacji Rosyjskiej „wepchnięcia” obecnie niekontrolowane przez Kijów części obwodów Donieckiego i Ługańskiego do Ukrainy, żądając dla nich statusu autonomicznego¹². Niewątpliwie pociągnęłoby to za sobą federalizację, a prawdopodobnie w następstwie jej konfederowanie i rozpad¹³. Wobec tego obecnie ważnym zadaniem władzy wykonawczej jest przekazanie szerokim warstwom ludności i utrwalenie w świadomości społeczeństwa przekonania o bezalternatywności unitaryzmu Ukrainy i nieprzyjęcie idei zmiany jej ustroju państwowego. Dziś o poparcie federalizacji Ukrainy występują przeważnie prorosyjscy politycy i znajdujące się pod kontrolą rosyjskiej propagandy media.

Kolejnym argumentem adeptów federalizacji jest teza, jakoby była ona jedynym warunkiem zapewniającym demokratyczny rozwój społeczeństwa poprzez samorząd terytorialny. W nauce prawa administracyjnego dominuje przekonanie, że państwa unitarne w sensie rozwoju demokracji ustępują państwom o ustroju federacyjnym, ponieważ te są bardziej zdecentralizowane¹⁴. Praktyka pokazuje jednak, że unitarne

¹¹ V. Yavir, *Federalizm yak tekhnolohiia separatyzmu v Ukraini*, „Viche” 2015, nr 14, s. 18-21.

¹² V. Palchuk, *Detsentralizatsiia vs federalizatsiia: aspekty ukrainskoho derzhavotvorennia*, http://nbu-viap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=959:detsentralizatsiia&catid=8&Itemid=350 [dostęp: 23.02.2020].

¹³ W czasach najnowszych znana była tylko jedna próba utworzenia konfederacji jako odrębnego państwa. W latach 80.XX stulecia próbowały to zrobić Senegal i Gambia, lecz konfederacja ta istniała tylko kilka lat (1981-1989), po czym rozpadła się na dwa niepodległe państwa.

¹⁴ E.I. Serban, *Federalizatsiia chy detsentralizatsiia. Vykylyky chasu*, „Iurydychna nauka” 2015, nr 1, s. 7-14.

demokratyczne państwo w zasadzie nie przeszkadza decentralizacji i dekoncentracji władzy, bowiem federalizacja i rozwój samorządu to różne sprawy, tylko pozornie podobne. Obecnie rozróżnia się federację jako formę ustroju państwa i decentralizację jako zasadę funkcjonowania administracji państwowej. Zasada decentralizacji jest cechą charakterystyczną dla organizacji administracji publicznej w państwach o różnych formach ustroju terytorialnego. To znaczy, że zdecentralizowanym może być tak państwo unitarne, jak i federacja. Potwierdzeniem tego są wyniki analizy porównawczej USA i byłego ZSSR, przeprowadzone w 1990 roku przez politologa z uniwersytetu w Zurychu Stefana Kuksa. „Teoretycznie – pisał austriacki uczony – Związek Radziecki jest związkiem suwerennych państw, czyli republik, dobrowolnie połączonych w federację podobną do Szwajcarii lub USA. Jednak de facto jakiegokolwiek miasto amerykańskie posiada więcej niezależności i samorządu aniżeli radziecka republika. Chociaż teoretycznie republika ma prawo secesji ze Związku, nie zezwala się jej wybrać podręcznika dla szkół bądź zbudować nowej drogi bez aprobaty Moskwy”¹⁵.

UKRAIŃSKA KONCEPCJA DECENTRALIZACJI

Nie ulega wątpliwości, że decentralizacja jest jedną z form rozwoju demokracji, która pozwala zabezpieczyć terytorialną integralność państwa oraz jego instytucji, rozwinąć samorząd terytorialny, zachęcić obywateli do realizacji własnych potrzeb i interesów, ograniczyć ingerencję państwa w życie społeczeństwa, stworzyć sprzyjające warunki do wypracowania przez samo społeczeństwo odpowiednich mechanizmów samoregulacji i w związku z tym zredukować wydatki państwa i płatników podatków na utrzymywanie administracji państwowej¹⁶. Państwo, udzielając władzy organom lokalnym, nie traci swojego centralnego znaczenia, wręcz przeciwnie – może potencjalnie budować bardziej harmonijny i efektywny organizm zarządzania społecznego. Właśnie ta koncepcja obecnie najbardziej odpowiada Ukrainie. Decentralizacja jest akceptowana jako środek umożliwiający nadanie różnym etnicznym i regionalnym grupom pewnej autonomii i kontroli nad własnymi sprawami. Chodzi o to, że jeśli mniejszości etniczne i regionalne otrzymają określoną autonomię, pewne możliwości decydowania o własnych lokalnych sprawach – edukacji, kulturze, rozwoju gospodarki, poczną się bezpieczniej i będą bardziej skłonne zaakceptować autorytet i legitymację podjętych rozwiązań w swoich regionach. Decentralizacja władzy jest pozytywnie oceniana jako środek podziału władzy pomiędzy partie polityczne. Partie i grupy, które nie mogą uzyskać kontroli nad rządem centralnym, mogą wygrać wybory samorządowe i sprawować władzę na niższym szczeblu. Zwiększa to ich

¹⁵ *Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva*, red. Yu. I. Rymarenko, Kyiv 1996, s. 649.

¹⁶ T.I. Hladka, *Detsentralizatsiia vlady v Ukraini yak zasib posylennia demokratii ta pidvyshchenniyaii stabilnosti*, „Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok” 2015, nr 12, http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/10.pdf [dostęp: 28.02.2020].

zaufanie i przychyłność do systemu politycznego, poczucie społeczeństwa, że system jest sprawiedliwy. Chociaż od czasu niepodległości Ukrainy kwestia decentralizacji władzy jest ciągle podnoszona, nie było wystarczającej woli politycznej, aby je zrealizować. Proces ten został aktywnie zainicjowany w kwietniu 2014 r., kiedy Gabinet Ministrów zatwierdził „Koncepcję samorządu lokalnego i reformy terytorialnej organizacji władzy”, która określiła kierunki, mechanizmy i warunki formowania skutecznego samorządu lokalnego i terytorialnej organizacji władzy w celu stworzenia, wspierania i zapewnienia obywatelom wysokiej jakości niedrogich usług publicznych, rozwoju instytucji demokracji bezpośredniej, zaspokajanie interesów obywateli we wszystkich dziedzinach życia na odpowiednim terytorium, harmonizacji interesów państwa i społeczności terytorialnych¹⁷. W latach 2014-2015 Rada Najwyższa, Gabinet Ministrów Ukrainy przyjęły szereg prawodawczych i zarządzających aktów, takich jak: ustawy: O współpracy terytorialnych gromad, O dobrowolnym połączeniu terytorialnych gromad, O lokalnych wyborach, O zasadach państwowej regionalnej polityki, O ratyfikacji Dodatkowego Protokołu do Europejskiej Karty samorządu lokalnego o prawie uczestnictwa w sprawach organu samorządu lokalnego, O wprowadzeniu zmian do niektórych prawodawczych akt Ukrainy odnośnie do poszerzenia uprawnień organów samorządu lokalnego i optymalizacji nadania administracyjnych usług, uchwała rządu „O zatwierdzeniu państwowej strategii regionalnego rozwoju na okres do 2020 roku”, Rozporządzenie Gabinetu Ministrów „O zatwierdzeniu planu środków w stosunku do realizacji »Koncepcji reformowania samorządu lokalnego i terytorialnej organizacji władzy na Ukrainie«” i innych.

Dekretem prezydenta Ukrainy z dnia 12 stycznia 2015 roku uchwalono „Strategię stałego rozwoju „Ukraina – 2020”, która określa cel, podstawowe priorytety i wskaźniki należytych obronnych, społeczno-ekonomicznych, organizacyjnych, polityczno-prawnych warunków kształtowania się i rozwoju państwa. Odnośnie do decentralizacji i reformy administracyjnej w „Strategii” zaznaczono: „Celem polityki w zakresie decentralizacji jest odejście od centralizowanego modelu kierowania państwem, zabezpieczenie samodzielności samorządu terytorialnego i budowa efektywnego systemu terytorialnej organizacji władzy na Ukrainie, realizacja w pełni przepisów Europejskiej Karty samorządu lokalnego, zasad subsydiarności, powszechności i finansowej samowystarczalności samorządu terytorialnego”¹⁸. Oprócz tego prezydent Ukrainy wniósł do parlamentu projekt ustawy O wprowadzeniu zmian do Konstytucji Ukrainy odnośnie do decentralizacji władzy z dnia 15 lipca 2015 roku. Przewiduje on, że źródłem władzy na Ukrainie powinny być terytorialne gromady, które same będą pobierać podatki lokalne i dzielić

¹⁷ Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro popередnie skhvalennia zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo detsentralizatsii vlady, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-19> [dostęp: 1.03.2020].

¹⁸ Ukaz Prezydenta Ukrainy „Pro Stratehiiu staloho rozvytku „Ukraina – 2020”, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [dostęp: 25.02.2020].

środki budżetowe. Terenowe organy władzy otrzymają znaczny zasięg uprawnień. Na własność terytorialnych gromad przekazane zostaną ziemie, majątek ruchomy i nieruchomy, obiekty komunalne, zasoby naturalne. W miejsce obecnych obwodowych i rejonowych administracji państwo będzie reprezentowane przez instytucję prefektów mianowanych przez prezydenta na wniosek premiera¹⁹. Prefekt koordynuje działalność terytorialnych organów centralnych organów władzy wykonawczej i nadzoruje przestrzeganie przez nich konstytucji i ustaw, zabezpiecza wykonanie państwowych programów, kieruje i organizuje działalność terytorialnych organów, centralnych organów wykonawczej władzy i zabezpiecza ich współdziałanie z organami samorządu w warunkach stanu nadzwyczajnego. Głowa państwa może tymczasowo zawiesić uprawnienia organów władzy terytorialnej, jeśli powstanie zagrożenie suwerenności państwa.

Tak więc w odróżnieniu od federalizacji decentralizacja dla Ukrainy obecnie niesie o wiele mniejsze ryzyko (choć nie wyklucza go całkiem) dezintegracji terytorialnej, bowiem oznacza nie decentralizację państwa, a decentralizację władzy, czyli przekazanie uprawnień centralnej administracji politycznej na szczebel lokalny. W istocie ma ona wzmocnić państwo, sprawić, żeby było efektywnie funkcjonalne. Ukraina, przeprowadzając decentralizację, wiele elementów recypuje z polskiego modelu funkcjonowania administracji i samorządu terytorialnego. Osobne zagadnienie stanowią obecnie niekontrolowane przez rząd ukraiński tymczasowo okupowane przez Federację Rosyjską Autonomiczna Republika Krym i część obwodów Donieckiego i Ługańskiego. Dnia 16 września 2014 roku Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła ustawę O specjalnym porządku samorządu lokalnego w oddzielnych rejonach obwodów Donieckiego i Ługańskiego, popularnie zwaną ustawą o „specjalnym statusie Donbasu”²⁰. Ustawa wywołała ostre protesty i krytykę społeczeństwa jako ustępstwo w kierunku federalizacji Ukrainy, co spowodować może jej dezintegrację terytorialną. Wbrew swej nazwie ustawa nie przewiduje nadanie tym terytoriom statusu autonomicznego i nawiązania z nimi stosunków federalnych. Chodzi przede wszystkim o decentralizację władzy publicznej. Organy samorządu lokalnego w tym zakresie uzyskały swobodę w realizowaniu polityki w sferze wykorzystania języka rosyjskiego jak i innych języków w urzędach, szkolnictwie, sądownictwie, innych dziedzinach życia społecznego. Ustawa zagwarantowała poparcie państwa dla zaprowadzenia w tych rejonach odmiennego od powszechnie obowiązującego ekonomicznego reżimu systemu gospodarczej i inwestycyjnej działalności, skierowanego na odbudowę przemysłu, transportu oraz infrastruktury socjalnej. Ustawa nadaje prawo organom władzy wykonawczej w oddzielnych rejonach obwodów Donieckiego i Ługańskiego rozwijać transgraniczną współpracę z organami samorządu lo-

¹⁹ Postanowa Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro poperednie skhvalennia zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo detsentralizatsii vlady, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-19> [dostęp: 12.02.2020].

²⁰ Zakon Ukrainy Pro osoblyvyi poriadok mistsevoho samovriaduvannia v okremykh raionakh Donetskoi ta Luhanskoj oblasti, „Vidomosti Verkhovnoi Rady” 2014, nr 45, s. 2043.

kalnego przygranicznych rejonów Federacji Rosyjskiej. Najistotniejszym elementem tej ustawy jest poszerzenie uprawnień miejskich, osiedlowych i wiejskich rad w sprawach zabezpieczenia ochrony porządku publicznego w poszczególnych miejscowościach tych obwodów. Według art. 9 ustawy uzyskały one prawo do utworzenia oddziałów milicji ludowej, co wywołuje najwięcej obaw, że w ten sposób formalnie zostaną zalegalizowane istniejące formacje zbrojne w Donbasie, mimo że w tym samym artykule zastrzeżono, że „oddziały milicji ludowej w czasie ochrony porządku publicznego realizują swoje upoważnienia, przewidziane dla nich ustawami Ukrainy”²¹. Z powyższego wynika, że uchwalona ustawa w zasadzie nie narusza unitarności Ukrainy, aczkolwiek zawiera pewne ryzyko.

ZAKOŃCZENIE

Reforma administracyjno-terytorialna, która rozpoczęła się na Ukrainie, przewiduje zaprowadzenie nowego modelu opartego na zasadach demokracji, poszerzenie samorządu terytorialnego i nowy podział terytorialny państwa. W społeczeństwie ukraińskim toczą się dyskusje wokół kluczowego zagadnienia – czy projektowane reformy nie spowodują jego dezintegracji. Z powyższego można wnioskować, że perspektywa federalizacji Ukrainy niesie zagrożenia dla jej integralności terytorialnej. Pod względem różnicowań pomiędzy regionami w sensie gospodarczym, kulturalnym i mentalnym przejście od unitaryzmu do federalizacji jeszcze bardziej pogłębi te różnice. Federalizacja pociągnie za sobą rozrastanie się aparatu biurokratycznego w regionach, wzmocnienie regionalnych elit. Niewykluczone, że doprowadzi także do wzrostu korupcji przez osłabienie władz centralnych i wywrze ujemny wpływ na politykę zagraniczną państwa, bowiem między regionami nasilają się sprzeczności wobec orientacji Ukrainy na NATO lub UE. Tak więc optymalnym rozwiązaniem tej sytuacji może być jako alternatywa dla federalizacji, decentralizacja władzy publicznej.

Bibliografia

Biryukov S.V., *Belgijskij federalizm kak model krizisa evropejskogo federalizma*, „Vestnik Moskovskogo universiteta” 2009, nr 4.

Countering Russia`s Aggression in Ukraine, <https://dos.cso.maps.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=8dad6c865bed491ead3190c7ffb2fafa> [dostęp: 11.02.2020].

Durdenevskij V. N., *Subektivnoe pravo i ego osnovnoe razdelenie*, „Pravovedenie” 1994, nr 3.

Finansuvannia rehioniv Ukrainy u 2018 rotsi, <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/19/infografika/finansy/derzhbyudzhhet-2018-finansuvannya-rehioniv-ukrayiny> [dostęp: 19.02.2020].

²¹ Ibidem.

Grant T.D., *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law*, Palgrave Macmillan 2015.

Hai-Nyzhnyk P., *Rosiiia proty Ukrainy (1990-2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynnannia ta sproby znyshchennia*, Kyiv 2017.

Hladka T.I., *Detsentralizatsiia vlady v Ukraini yak zasib posylennia demokratii ta pidvyshchennia yii stabilnosti*, „Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok” 2015, nr 12, http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/10.pdf [dostęp: 28.02.2020].

Holovko V., Palii O., Cherevko O., Yanishevskiy S., *Revoliutsiia Hidnosti 2013–2014 rr. ta ahresiiia Rosii proty Ukrainy*, Kyiv 2015.

Hrabovskiy, S., Stavroiani L., *Narysy z istorii ukrainskoho derzhavotvorennya*, Kyiv 1995.

Hrushevskiy M., *Yakoi my khochemo avtonomii y federatsii*, [w:] M. Hrushevskiy, *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut*, Kyiv 1991.

Iavir V., *Federalizm yak tekhnolohiia separatyzmu v Ukraini*, „Viche” 2015, nr 14.

Istoriia Ukrainy, red. Yu. Zaitsev, Lviv 1996.

Kolisnyk V., *Perspektyvy udoskonalennia derzhavno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: vidnovlennia unitaryzmu, chy perekhid do federalizmu*, „Biuletyn Prava liudyny” 2014, nr 10.

Konstytucja Republiki Południowej Afryki, tłum. z jęz. ang. A. Wojtyczek-Bannad, K. Wołtyczek, Warszawa 2006.

Konstytutsiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliki (Statut pro derzhavnyi ustrii, prava i vilnosti UNR, [w:] *Konstytutsiini akty Ukrainy 1917-1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy*, Kyiv 1992.

Konstytutsiia Ukrainy, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [dostęp: 19.02.2020].

Kozyriev O.S., *Politychna prohrama „Volnyi Soiuz” – „Volna Spilka” yak viddzherkalennia polityko-pravovykh pohliadiv Volodymyra Malovanoho*, file:///C:/Users/admin/Pictures/Downloads/Nuippp_2013_11_12.pdf.

Kruhlyashov A., *Drama intelektualna: politychni pohliady Mykhaila Drahomanova*, <http://www.ditext.com/kruhlyashov/5.html>.

Kruk A.P., Romaniuk N.I., *Separatyzm yak zahroza natsionalnii bezpetsi Belhii*, [w:] *Aktualni problemy krainoznavchoi nauky: materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konferentsii* (m. Luts'k, 9–10 zhovtnia 2014 r.), Luts'k 2014.

Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva, red. Yu. I. Rymarenko, Kyiv 1996.

Mashovets K., Karin Y., Tymchuk D., Husarov V., *Vtorhnennia v Ukrainu: khronika rosiiskoi ahresii*, Brait Buks 2016.

Novikov O.V., Alhash V.V., *Federalizatsiia Ukrainy: arhumenty ta kontrarhumenty*, „Molodyi vchenyi” 2018, nr 4(56).

Palchuk V., *Detsentralizatsiia vs federalizatsiia: aspekty ukrainskoho derzhavotvorennya*, http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=959:detsentralizatsiya&catid=8&Itemid=350 [dostęp: 23.02.2020].

Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro poperednie skhvalennia zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo detsentralizatsii vlady, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-19> [dostęp: 1.03.2020].

Riabchuk M. Iu., *Strasti za federalizatsiieiu*, „Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnosotsialnykh doslidzhen im. I.F.Kurasa” 2014, nr 2.

Ruch separatystyczny w Belgii: lew contra kogut, <http://www.psz.pl/116-bezpieczenstwo/ruch-separatystyczny-w-belgii-lew-kontra-kogut> [dostęp: 12.02.2020].

Secession as an international phenomenon. From American's Ciwil War to Contemporary Separatists Movements. Edited by Don H. Doyle. The University of Georgia Press. Athens and London 2010.

Separatistskie dvizheniya v Evrope. Dose, <https://tass.ru/info/4631152> [dostęp: 19.02.2020].

Serban F.I., *Federalizatsiia chy detsentralizatsiia. Vyklyky chasu*, „Iurydychna nauka” 2015, nr 1.

Tupas P., *Bractwo Cyryla i Metodego a idea narodowa*, „Психологія і суспільство” 2014, Спецвипуск.

Ukaz Prezydenta Ukrainy „Pro Stratehiiu staloho rozvytku „Ukraina – 2020”, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [dostęp: 25.02.2020].

Zakon Ukrainy Pro osoblyvyi poriadok mistsevoho samovriaduvannia v okremykh raionakh Donetskoi ta Luhanskoi oblasti, „Vidomosti Verkhovnoi Rady” 2014, nr 45.

Zhilin A.A., *Teoriya soyuznogo gosudarstva: Razbor glavnejshih napravlenij v uchenii o soyuznom gosudarstve i opyt postroeniya ego yuridicheskoy konstrukcii*, Kiev 1912.